

kon leveren. De taak van de psychologie was om bewustzijnsverschijnselen te beschrijven en causaliteiten hierin op te sporen en te verklaren. De algemene psychologie (J. Verster), de speciale psychologie (J.J. van der Werff, en voor de psychologie van de vrouw H.G. van der Veen) en de 'parapsychologische experimenten' (D. Draaisma) worden achtereenvolgens behandeld. Voor wie geïnteresseerd is in de ontstaansgeschiedenis van de psychologie als wetenschappelijke discipline een boeiende bijdrage. Het meest frappant is de verbluffend eenvoudige manier waarop redelijk complexe problemen als deze van de parapsychologie door Heymans werden onderzocht. Ook nu nog kan men van deze eenvoudige proefopzetten heel wat leren. De speciale psychologie en de typologie van Heymans is meer door de tijd gekleurd en het is dan ook spijtig dat juist voor een deel ervan, nl. de psychologie van de vrouw een zo onevenwichtig grote plaats werd ingeruimd.

Deze bundel vormt een interessant boek, waarbij de verschillende hoofdstukken de eenheid in het denken van Heymans goed reflecteren. Tenslotte een vraag: is het hoofdstuk over de levensloop wel zo relevant als we vaststellen dat een uitgebreide bibliografie ontbreekt?

Ph.A.E.G. DELESPAUL

* * *

ETHIEK VAN VERBONDENHEID

Daniël Yankelovich, *Nieuwe regels. Op zoek naar zelfontplooiing in een omgekeerde wereld*. Baarn, Ambo, & Schoten, Westland, 1982.

In de jaren zestig werd het zoeken naar zelfontplooiing geroemd als 'het ontluiken van Amerika'. Kort na de oorlog had, onder aanvoering van Fromm, Maslow, Rogers en Bühler, een nieuwe richting in de psychologie gestalte gekregen: de 'humanistische psychologie' of de 'psychologie van het zelf'. Onder invloed van de existentialistische filosofie, het post-freudiaanse revisionisme en het geloof in de oneindige buigzaamheid van de persoon, ontstond een stroom van populaire psychologische literatuur. Bewegingen voor zelfhulp en assertiviteitstraining rezen als paddestoelen uit de grond. Links en rechts sprak men van innerlijke groei, verwezenlijking van de eigen mogelijkheden, aanvaarding van het zelf en vervulling van zijn behoeften. Kortom, het zelf, zo lang beknot door de oude christelijke normen van opoffering en zorg voor de ander, eiste de vrijheid om onbelemmerd zijn gang te gaan.

Toen het economisch klimaat echter veranderde, kreeg de beweging voor zelfontplooiing een slechte pers. Terwijl Woody Allen in zijn films vooral de komische aspecten van het 'ik-tijdperk' benadrukte, sloegen andere commentatoren een strenge, ernstige toon aan. Tom Woolfe, Daniel Bell en Christopher Lasch bijvoorbeeld, spraken een vernietigend oordeel uit over de 'cultuur van het narcisme'. Sommige waarnemers kwamen tot de conclusie dat, aangezien de welvaart het zoeken naar zelfontplooiing op gang had gebracht, onze cultuur tijdens de huidige recessie onder economische druk zal moeten terugkeren naar de visie die in minder welvarende tijden overheerste.

Volgens Yankelovich daarentegen, in diens boek *Nieuwe regels, op zoek naar zelfontplooiing in een omgekeerde wereld*, is "het zoeken naar zelfontplooiing een ingewikkelder, beslissender en definitiever verschijnsel dan eenvoudig een nevenproduct van de welvaart of een verschuiving in het nationale karakter naar narcisme". De schrijver meent, dat het zoeken naar zelfontplooiing eigenlijk het zoeken is naar een nieuwe levensbeschouwing, die een culturele revolutie inluidt. Hij beroept zich hierbij op Alfred North Whitehead, die gezegd heeft dat "verheven gedachten de werkelijkheid vaak binnentreden in vreemde vermommingen en in weerzinwekkend gezelschap". Zo zou de preoccupatie met zichzelf de vermomming zijn waarin zich in de afgelopen jaren een herwaardering van de oude waarden heeft aangediend. Ten onrechte wordt, geïnspireerd door Maslow en consorten, het zelf beschouwd als autonoom, in zichzelf besloten en onafhankelijk van de cultuur. Het is een Amerikaanse versie van het existentialisme van Jean-Paul Sartre, volgens wie de mens zijn eigen schepper is. Vanuit deze visie zijn in de gehele Amerikaanse samenleving leefexperimenten op gang gekomen, die weliswaar vaak spaak liepen, maar die volgens Yankelovich zowel een persoonlijk als een sociaal doel dienen. "Het is waar", aldus de auteur, "dat veel mensen (...) met zichzelf gepreoccupeerd zijn. Maar deze egocentriciteit kan ook een toevallig kenmerk zijn van het zoeken naar vervulling, een overgangsfase van slaafse afwijzing van de oude normen naar een synthese van oud en nieuw."

In die zin is het zoeken naar zelfontplooiing alleen maar een bedriegelijk zijspoor op onze weg naar een volkomen andere leefstijl. Daarbij is een nieuwe sociale ethiek onmisbaar. Als wij deze niet ontwikkelen, "zullen we inderdaad uitkomen bij de minste van de twee werelden: onze samenleving verbrokeld en losgeslagen, het gezin in puin, de arbeidsethiek ingezakt, een achterlopende economie, een slappe en zelfzuchtige moraal, en nog minder persoonlijke vrijheid dan onder de oude toestand". In dat geval gaan wij een periode tegemoet van bittere, polariserende sociale conflicten, die ons uiteen zullen drijven.

Gewend geraakt aan een steeds stijgende welvaart, zijn wij slecht voorbereid op een aantal zware economische 'claims' die nu tegen onze levensstandaard worden ingebracht en waaraan wij ons niet straffeloos kunnen onttrekken: Allereerst is daar de enorme stijging van de olieprijs en de kosten van politieke en militaire maatregelen om onze voorraadbronnen in het Midden-Oosten te beschermen. De tweede 'claim' is het gevolg van door de overheid getroffen, kostbare sociale voorzieningen voor bejaarden, armen, minder validen, werklozen, enzovoort. Ten derde is er de verzwakking van de concurrentiepositie van het Amerikaanse bedrijfsleven, waardoor een gestage vermindering is ontstaan van de relatieve produktiviteit in vergelijking met landen als Japan, Frankrijk en Duitsland.

Genoemde 'claims', die in de jaren zeventig een rol gingen spelen, zijn nu als gevolg van onze welvaartspsychologie extra moeilijk op te vangen. Zonder deze welvaartspsychologie zouden we na 1973 energie hebben gespaard, in plaats van onze olie-importen uit de Arabische landen te verdubbelen, aldus Yankelovich over de Amerikaanse situatie. We zouden de sociale voorzieningen hebben aangepast (*niet afgeschaft*, zoals sommigen nu propageren!), toen we ons realiseerden dat deze vijf tot tien maal de geschatte kosten zouden bedragen. We zouden onze dure medische voorzieningen doelmatig hebben gereorganiseerd en vele andere maatregelen hebben kunnen treffen, waarvan onze welvaarts-

psychologie ons weerhield.

De claims en onze ondoelmatige reactie erop, hebben geleid tot de inflatie waaronder de westerse wereld momenteel gebukt gaat. *Aan de wortel van de huidige inflatoire crisis ligt niet een economisch, maar een cultureel dilemma*: zij is namelijk de nasleep van een botsing tussen de welvaartspsychologie en het harde economische klimaat dat in de kwarteeuw na de oorlog heerste. Tussen nu en het jaar 2000, aldus Yankelovich, zullen er veel en soms ingrijpende veranderingen van ons worden gevraagd om ons aan de nieuwe economische werkelijkheid aan te passen. Indien wij ons niet uit onze geïsoleerde zelden omhoogworstelen om een brug te slaan met de ons omringende wereld, verliezen wij het gevecht. Slechts met ons aller inspanning kunnen wij de geïndustrialiseerde samenleving maken tot een 'plek waar het goed leven is'. Slechts gezamenlijk kunnen wij komen tot een ethiek van verbondenheid. De afloop van onze stoutmoedig begonnen leefexperimenten, is van deze inzet afhankelijk.

Men kan Yankelovich ongegrond optimisme verwijten. Het is immers de vraag of men via empirisch onderzoek of welke andere methode ook, de grootste gemene deler kan vinden van de denkpatronen en gedragingen van een hele samenleving. Er is ook geen reden om aan te nemen dat de twintigste-eeuwse mens, in de grootst mogelijke verwarring verkerend, onder zware economische druk niet zal teruggrijpen naar het wolveninstinct dat in hem sluimert. Toemend racisme en bijgeloof, ook in West-Europa, zijn een veeg teken aan de wand. We kunnen ook in een absoluut donkere toekomst terecht komen. Het siert Yankelovich dat hij, door middel van zijn boek, een lucifer aanstrijkt in de tunnel.

C. FRIEDMAN

* * *

DE DUITSE VAN DALE

Van Dale, *Groot Woordenboek Duits-Nederlands*. redactie Prof. Dr. H.L. Cox.
Van Dale Lexicografie, Utrecht-Antwerpen, 1983. 2295 F.

Met de uitgave van het volumineuze Duits-Nederlandse vertaalwoordenboek (1600 pagina's) worden de verwachtingen, die de uitgave van het Frans-Nederlandse woordenboek (1983) al hadden gewekt, zeker ingelost. Opnieuw heeft Van Dale een woordenboek uitgebracht, waarbij de bakens helder en duidelijk werden uitgezet: de bedoeling is een zo volledig mogelijk compendium te bieden van het geschreven en gesproken Duits van na 1945, en wel van het hele Duitse taalgebied, dit wil zeggen van de Bondsrepubliek, de DDR, Zwitserland en Oostenrijk.

Wanneer men het woordenboek gebruikt, merkt men dat de redactie in haar opzet is geslaagd. Niet alleen vindt men er verbazingswekkend veel 'nieuwe' woorden, zoals 'Azubi' (leerjongen, leermeisje) 'Befög' (regeling voor studiefinanciering, studiebeurs), 'Gesamtschule' (middenschool, scholengemeenschap), of in het vlak van de bewapening 'Nachrüstung' (opvoering van de bewapening om het evenwicht te herstellen). Ook wordt veel aandacht besteed aan het 'onderhuids' gebruik van het woord, met name zijn connotaties en de sociale taal-